

KATARZYNA ŚWIERCZ

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Dydaktyczne aspekty powieści dla dziewcząt na przykładzie wybranych utworów Marty Fox

Wprowadzenie¹

Literatura dla niedorośłego czytelnika pełni dwie podstawowe funkcje: instrumentalną i psychologiczną. Funkcja instrumentalna związana jest z wychowawczą rolą literatury dla dzieci i młodzieży, która ma za zadanie przekazywać wiedzę o świecie, kształtować wzorce zachowań, postaw etycznych i estetycznych. Z kolei funkcję psychologiczną rozpatrywać należy z punktu widzenia czytelnika, jego postaw i horyzontu oczekiwań². Według Jerzego Cieślikowskiego:

Dydaktyzm – w szerokiej i otwartej formule, w którą włączona zostaje i funkcja estetyczna – był i jest kategorią podstawową i immanentną literatury dla dzieci. Jest to formuła uporządkowana impresyjnie, ze świadomym i konsekwentnym nastawieniem wypowiedzi na odbiorcę, jego percepcję i akt współtwórczy³.

Z kolei Zofia Adamczykowa wskazuje dziewięć sposobów realizacji kategorii wychowawczych w literaturze dla dzieci i młodzieży. Są to: bezpośrednie pouczenia, dydaktyzm dialogowy, wzorec postaw i zachowań, kontrast w ujęciu postaci i zdarzeń, obecność nauczyciela lub przewodnika, negacja, sentencje i aforyzmy, autodydaktyzm oraz dydaktyzm pośredni⁴.

Etap życia, na jakim znajduje się czytelnik powieści dla dziewcząt, nie pozostaje bez znaczenia dla jej wychowawczej roli. Ten rodzaj prozy, wywodzący się przecież z dydaktycznych romansów, od początku swego istnienia miał za zadanie edukować nastolatki, ukazywać wzorce postępowania zgodne z historycznie i społecznie ukształtowanym wizerunkiem roli kobiety.

¹ Artykuł jest pokłosiem badań podjętych między innymi w mojej pracy doktorskiej pt. *Powieści dla dziewcząt Marty Fox. Próba monografii*.

² K. Kulickowska, *W świecie prozy dla dzieci*, Warszawa 1983, s. 36.

³ J. Cieślikowski, *Literatura osobna*, Warszawa 1985, s. 30.

⁴ Z. Adamczykowa, *Literatura „czwarta” – w kręgu zagadnień teoretycznych* [w:] *Literatura dla dzieci i młodzieży po roku 1980*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, Katowice 2008, s. 32–33.

Konkretny odbiorca

Przekaz literacki jest w całości nastawiony na odbiór⁵, oznacza to, że każdy jego składnik stanowi zadanie dla czytelnika, który „wykonuje określone czynności, ale także odczytuje ich sens; jego gesty wchodzą do struktury dzieła jako elementy semantyki”⁶. Zanim jednak pojawi się czytelnik faktyczny, powstaje koncepcja na jego temat. Konkretny odbiorca wpisany wyraźnie w adresie czytelniczym staje się jeszcze jedną postacią czytanego dzieła⁷. Edward Balcerzan wyjaśnia tę kwestię na przykładzie poezji dla dzieci:

Powiedzmy: dorosły czytający wiersz dla dzieci może reagować poprawnie na dyrektywy poetyki literatury dziecięcej. Jednakże własne reakcje będzie przeniósł niejako do wewnątrz utworu, w świat wiersza, na innego „prawdziwego” adresata. Na dziecko; w świecie poetyckim pojawi się postać dziecka-czytelnika, jego śmiech, jego łęki, jego sposób myślenia; powiadam „pojawia się postać dziecka”, bo może być to wiersz o zwierzętach, o lalkach, o zegarach; będzie to nowa postać, nowy znak, wniesiony przez odbiorcę⁸.

Literatura przeznaczona dla dzieci i młodzieży zawiera obraz odbiorcy znacznie bardziej skonkretyzowany niż w przypadku literatury ogólnej. Specyficzne sygnały metatekstowe, określające odbiorcę w sposób stematyzowany, pozwalają zauważyć „niejako na *pierwszy rzut oka* postać dziecięcego odbiorcy jako określoną realność tekstową”⁹.

Już sama nazwa gatunku, jakim jest powieść dla dziewcząt, wyraźnie wskazuje na kategorię czytelnika, dla którego przeznaczony jest ten typ prozy. W tym przypadku gatunek literacki w sposób szczególny stanowi rodzaj porozumienia między pisarzem a czytelnikiem, sugeruje, czego może oczekiwać po danej wypowiedzi, skłania do odpowiedniej lektury utworu, projektuje zachowania odbiorcy¹⁰.

Zgodnie z terminologią Edwarda Balcerzana w powieści dla dziewcząt występuje czytelnik hipotetyczny (założony) – czyli świadomie zdefiniowany przez autora. Charakterystyka tego odbiorcy dokonuje się poprzez określenie jego cech biologicznych – płci oraz wieku. Sformułowanie „dla dziewcząt” wskazuje, iż projektowany przez autora czytelnik znajduje się w okresie przejściowym pomiędzy literaturą dziecięcą (dla dziewczynek) a prozą dla kobiet.

Horyzont oczekiwań odbiorcy wyznacza jego wiedza, którą autor przewiduje i uwzględnia w utworze. Jednocześnie pisarz, wprowadzając elementy nowator-

⁵ A. Okopień-Sławińska, *Relacje osobowe w literackiej komunikacji* [w:] *Problemy socjologii literatury*, red. J. Sławiński, Wrocław 1971, s. 110.

⁶ E. Balcerzan, *Perspektywy „poetyki odbioru”* [w:] tamże, s. 91.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże.

⁹ J. Ługowska, *Kształtowanie się wzorców edukacyjnych w polskiej prozie dla młodzieży. Z zagadnień poetyki odbioru* [w:] *Sztuka i dorastanie dziecka*, red. M. Tyszkowa, Warszawa–Poznań 1981, s. 94.

¹⁰ M. Głowiński, *Style odbioru, Szkice o komunikacji literackiej*, Kraków 1977, s. 136.

skie i oryginalne do utworu, wpływa na poszerzenie czytelniczego horyzontu i wzbogacenie lektury o nowe doświadczenia.

Nastawiony na odbiorcę dydaktyzm literatury dla dzieci i młodzieży sugeruje sposób odbioru tego rodzaju utworów. Odbiór literatury dla młodzieży wiąże się najczęściej ze stylem instrumentalnym¹¹; jak podaje Głowiński:

Mamy tu więc do czynienia z lekturą pojętą jako czynność utylitarna, odwołująca się do światopoglądu potocznego, przy tym nie tyle moralistyczna, co moralizatorska. W konsekwencji dzieło – często niezależnie od rzeczywistego swego charakteru – staje się w trakcie odbioru czymś w rodzaju przykładu budującego, elementem sui generis dydaktyki¹².

Gertruda Skotnicka zwraca uwagę również na fakt, iż w przypadku powieści dla dziewcząt hipotetyczny odbiorca „tkwi nie tylko w tekście, ale także w meta-tekście, w ilustracjach i całej grafice książki”¹³. Zatem już na poziomie okładki odbiorca odnajduje pewien komunikat, który sugeruje zawartość i adresata książki.

W przypadku powieści dla dziewcząt ilustracje na okładkach przedstawiają najczęściej zdjęcia lub rysunki nawiązujące do świata nastolatki. Szata graficzna książek Marty Fox sugeruje młodzieżową rzeczywistość, na okładkach często pojawia się wizerunek nastoletniej dziewczyny. Pierwsze powieści z serii *Agaton-Gagaton*¹⁴, wydane przez C&T Editions, przedstawiały uśmiechnięte dziewczęta na barwnym tle. Późniejsze publikacje wydane we współpracy z wydawnictwami Akapit Press oraz Siedmioróg mają podobną szatę graficzną. Najczęściej projektanci okładek wykorzystują fotografie lub rysunki przedstawiające nastolatki albo przedmioty nawiązujące do treści utworu, np. na okładce powieści *Iza Anoreczka*¹⁵ na tle dziewczęcej talii ukazana jest miara krawiecka. Z kolei okładka książki *Karolina XL*¹⁶ przedstawia dziewczęce biodro w dopasowanych dżinsach.

Zdaniem Jolanty Ługowskiej: „w wydawnictwach seryjnych *znakowy* sposób istnienia odbiorcy ujawnia się najbardziej”¹⁷. Konkretyzacji adresata służą także wypowiedzi odredakcyjne, odautorskie oraz przedmowy do czytelnika, które zwykle sugerują „określony klucz interpretacyjny”¹⁸. Pojedyncze wydania książek Marty Fox (np. *Magda.doc*¹⁹ i *Paulina.doc*²⁰ wyd. Siedmioróg) należą do serii „Tylko dla młodzieży!”, co oznaczono na okładce. Autorka chętnie pisze kontynu-

¹¹ Zgodnie z zaproponowaną przez Michała Głowińskiego terminologią wyróżnić można siedem stylów odbioru tekstu literackiego: mityczny, alegoryczny, symboliczny, instrumentalny (traktuje utwory jako środki działania określonej dydaktyki), mimetyczny, ekspresyjny oraz estetyzujący. M. Głowiński, *Style...*, s. 127–132.

¹² Tamże, s. 130.

¹³ G. Skotnicka, *Odbiorca wpisany w dziewiętnastowieczne powieści dla dziewcząt [w:] Miejsce dziecka w komunikacji literackiej*, red. B. Żurakowski, Warszawa–Poznań 1989, s. 85.

¹⁴ M. Fox, *Agaton-Gagaton*, Wrocław 2009.

¹⁵ M. Fox, *Iza Anoreczka*, Łódź 2010.

¹⁶ M. Fox, *Karolina XL*, Łódź 2009.

¹⁷ J. Ługowska, *Kształtowanie...*, s. 94.

¹⁸ Tamże, s. 96.

¹⁹ M. Fox, *Magda.doc*, Wrocław 1996.

²⁰ M. Fox, *Paulina.doc*, Wrocław 1997.

acje swoich książek, tworząc dylogie (np. *Karolina XL* i *Karolina XL zakochana*²¹, *Iza Anoreczka* i *Iza Buntownicza*²²), trylogie (książki z cyklu *Agaton-Gagaton*) lub serie utworów (np. *Pierwsza miłość*²³). Marta Fox łączy swoje utwory w serie poprzez jedną bohaterkę lub według zasady podobieństwa tematów, co także pozwala czytelnikowi rozpoznać problematykę zawartą w utworach jeszcze nieprzeczytanych²⁴. Zbiorowe wydania serii *Agaton-Gagaton* oraz *Pierwsza miłość* opatrzone zostały również przedmowami odautorskimi, w których pisarka wyraźnie charakteryzuje idealnego odbiorcę. W zbiorze sześciu krótkich form zatytułowanym *Pierwsza miłość* Marta Fox pisze:

Chcę bowiem tymi opowieściami dodać czytelnikom siły, chcę, by uwierzyli w siebie i swoją wielką moc. [...] Moim marzeniem jest takie pisanie, które choć przeznaczone dla młodego Czytelnika, zainteresuje również tego doroślejszego, a więc Waszych Rodziców i Dziadków. Jeżeli uda Wam się zainteresować tymi historiami Waszych dorosłych, bądźcie pewni, że dowiedzą się czegoś wartościowego o Was i być może spojrzą na Was cieplej i serdeczniej²⁵.

Autorka w przedmowie nie tylko wyraźnie określa odbiorcę, do jakiego adresuje utwór, ale informuje również o swoich intencjach i sugeruje określony typ odbioru. Zwraca się bezpośrednio do czytelnika, wyznacza mu zadanie, nawiązując bliską relację poprzez zmniejszenie dystansu i próbę budowania poczucia wspólnoty z nastoletnim odbiorcą, który wraz z autorką ma za zadanie „zainteresować tymi historiami” dorosłych.

Rola narratora

Dydaktyczna funkcja literatury dla dzieci i młodzieży ma wpływ na sposób narracji wybierany przez autora. Różnica poziomów świadomości pomiędzy autorem a czytelnikiem sprawia, iż narrator staje się pośrednikiem pomiędzy światem przedstawionym a odbiorcą, w związku z czym „przybiera wobec niego pozycję jakby wyższą, kogoś starszego, bardziej doświadczonego, upoważnionego do pouczania”²⁶. Realizowanie wychowawczej funkcji literatury może odbywać się w sposób bezpośredni lub bardziej subtelny, narrator przyjmuje rozmaite pozycje, w różnym stopniu dystansując się wobec czytelnika. Może być on zatem nauczycielem, wychowawcą, opiekunem lub kompanem młodego odbiorcy. Rola narratora w utworach adresowanych do młodzieży zmieniała się na przestrzeni lat wraz z przekształceniami w zakresie pedagogiki. Bezpośrednie, narratorskie moralizowanie młodego czytelnika ustąpiło miejsca prezentowaniu wychowaw-

²¹ M. Fox, *Karolina XL zakochana*, Łódź 2009.

²² M. Fox, *Iza Buntownicza*, Łódź 2011.

²³ M. Fox, *Pierwsza miłość*, Wrocław 2004.

²⁴ J. Ługowska, *Kształtowanie...*, s. 96.

²⁵ M. Fox, *Od autorki* [w:] *Pierwsza miłość*, Wrocław 2004, s. 6.

²⁶ M. Jaworska-Ziółkowska, *Proza społeczno-obyczajowa dla młodzieży okresu dwudziestolecia międzywojennego*, Bydgoszcz 1984, s. 143.

nych założeń poprzez konstrukcję losów bohaterów, pozwalającą czytelnikowi na samodzielne stawianie wniosków i ocen. Marta Jaworska-Ziółkowska pisze:

Dydaktyczny charakter literatury dla młodzieży pogłębia znaczenie funkcji, jaką pełni w niej narrator. Staje się on mianowicie, niezależnie od ukształtowania, nosicielem wartości dydaktyczno-wychowawczych. Skuteczność oddziaływania narratora na czytelnika uwarunkowana jest wiarygodnością jego osoby, zaufaniem, jakie potrafi zdobyć. Ranga pouczeń, komentarzy i ocen występujących w tekście rośnie wraz z zmniejszaniem się dystansu socjalnego narratora. Łatwiej trafiają one do odbiorcy, gdy narratorem jest młody człowiek – zbliżony wiekiem do odbiorcy²⁷.

W przypadku powieści dla dziewcząt narracja, tak jak w całej literaturze dla dzieci i młodzieży, podporządkowana jest założeniom wychowawczym. Tendencja do odchodzenia od nachalnego dydaktyzmu dotyczy również narratora. Zbliżanie się tego rodzaju utworów do prozy psychologicznej determinuje pogłębioną charakterystykę postaci oraz uprawdopodobnienie się relacji i zdarzeń. Według Anny Kruszewskiej-Kudelskiej:

Taka rola narratora, respektującego autonomię przeżyć i refleksji młodego czytelnika, jego zapotrzebowanie na pozytywny wzór literackiego bohatera, bliski odbiorcy dzięki zakresowi problematyki moralnej i obyczajowej, wyraża współcześnie rozumianą dydaktykę literatury dla młodzieży. Dydaktyka ta, wychodząc poza wąsko rozumiane reguły i wskazówki, polega na prezentacji trudnych, ale możliwych do rozwiązania spraw obyczajowych i moralnych, nie dając rozwiązań nieprawdopodobnych, nieprawdziwych psychologicznie, żądając od czytelnika własnych przemyśleń i refleksji²⁸.

W przeważającej części powieści dla dziewcząt Marty Fox dominuje narracja w pierwszej osobie. Już debiutanckie utwory dla młodzieży – książki z cyklu *Agaton-Gagaton* – miały formę pierwszoosobowej relacji nastoletniej Agaty, która przypatruje się z punktu widzenia nastolatki prawom rządzącym światem dorosłych. Jej relacja niejednokrotnie przybiera humorystyczny ton, co dodatkowo oddziałuje na nastoletniego czytelnika.

Narrację w pierwszej osobie pisarka stosuje też w książkach *Kaska Podrywaczka*, *Café Plotka*²⁹, *Plotkarski SMS*³⁰, *Karolina XL* oraz *Karolina XL zakochana*. We wszystkich utworach bohaterki relacjonują swoje przeżycia, opisują sytuacje z własnego punktu widzenia, analizują reakcje osób znajdujących się w ich otoczeniu. Nastoletnie narratorki dzielą się także swoją codziennością (np. robią zakupy, opiekują się zwierzętami domowymi, sprzątają mieszkanie), odnoszą się do przeczytanych lektur, swoich zainteresowań, wydarzeń z życia szkoły i rodziny. Narracja w pierwszej osobie pozwala uwiarygodnić opisywane odczucia, wpływa na dynamikę i dramatyczność utworu, umożliwia także autorowi ucieczkę „od pełnej odpowiedzialności za obraz świata, kryteria jego oceny przerzucając na niedoświadczoną narratorkę-autorkę, całkowicie równą czytelnikowi”³¹. Nastolet-

²⁷ Tamże, s. 212–213.

²⁸ A. Kruszevska-Kudelska, *Polskie powieści dla dziewcząt po roku 1945*, Wrocław 1972, s. 152.

²⁹ M. Fox, *Café Plotka*, Łódź 2012.

³⁰ M. Fox, *Plotkarski SMS*, Łódź 2012.

³¹ A. Kruszevska-Kudelska, *Polskie...*, s. 149.

nia narracja, często ironiczna lub humorystyczna, daje również autorowi swobodę w wyrażaniu opinii³².

Do formy powieści-dziennika nawiązują utwory takie, jak *Magda.doc* oraz *Paulina.doc*, w których komputerowy dziennik nastoletniej Magdy stanowi zapis bieżących wydarzeń i przeżyć związanych z konsekwencjami ciąży nastolatki. Zwierzenia Magdy, adresowane do nazwanego imieniem Dżordż komputera, stają się remedium na samotność i odrzucenie, z którym boryka się postać. Bohaterka w kryzysowej sytuacji znajduje przyjaciela w przedmiocie. Komputer, któremu Magda przypisuje cechy uważnego i rozumiejącego słuchacza, pozwala uzewewnętrznić i „przełać na papier” rozterki nastoletniej matki, a jednocześnie jest bezpiecznym powiernikiem, który nigdy nie zdradzi powierzonych mu tajemnic. Pozwala to bohaterce-narratorce całkowicie się otworzyć. Czytelnik zostaje zatem wtajemniczony w intymne życie uczuciowe bohaterki, dzięki czemu wie i rozumie więcej niż postaci w świecie przedstawionym, może współodczuwać i solidaryzować się z narratorką.

Marta Fox jest także autorką powieści w listach pt. *Po nitkach babiego lata*³³. Elementem nowatorskim w tej powieści jest sposób wymiany korespondencji – u Marty Fox bohaterowie posługują się technologią, wysyłając wiadomości e-mail. *Po nitkach babiego lata* to zapis korespondencji nastoletniej Doroty z przyjaciółką Beatą oraz przypadkowo poznanym Rafałem. Czytelnik poznaje zatem punkt widzenia trzech narratorów. Elektroniczna forma pozwala na szybki kontakt, przez co listy są często jedynie kilkudzaniowymi informacjami, a fabuła zarysowana jest bardziej dynamicznie.

Wśród ksiązek dla dziewcząt Marty Fox w pięciu utworach występuje narracja w trzeciej osobie. Są to powieści: *Zołzunie*³⁴, *Idol*³⁵ oraz trzy utwory wchodzące w skład cyklu *Pierwsza miłość* (*Do rana daleko*, *Romeo zjawi się potem*, *Zanim nadejdzie rozstanie*). We wszystkich powieściach występuje narrator autorski, nienależący do rzeczywistości przedstawionej i niebędący jednocześnie żadną postacią fikcyjną. Ten rodzaj opowiadacza w powieściach Marty Fox nosi znamiona narratora wszechwiedzącego – zna myśli, uczucia, sny, przeszłość bohaterów. Jednocześnie perspektywa narracji przenoszona jest przez świadomość kilku postaci, przy zachowaniu trzecioosobowej formy. Najczęściej zdarzenia prezentowane są z punktu widzenia głównej bohaterki oraz zainteresowanego nią chłopca lub koleżanek i kolegów z klasy. Taki sposób narracji, ukazujący jedno zdarzenie oczyma różnych osób, pozwala czytelnikowi na pełniejszy ogląd oraz zrozumienie motywacji zachowań bohaterów. Narrator nie ocenia wprost postępowania bohaterów, jednak w sposób sugestywny i dydaktycznie ukierunkowany ukazuje konsekwencje ich wyborów.

³² Tamże.

³³ M. Fox, *Po nitkach babiego lata* [w:] tejsze, *Pierwsza miłość*, Wrocław 2004.

³⁴ M. Fox, *Zołzunie*, Łódź 2014.

³⁵ M. Fox, *Idol*, Łódź 2016.

Posługuje się także monologiem wewnętrznym oraz mową pozornie zależną, konstruując w ten sposób postaci bardziej autentyczne, z autonomicznymi przeżyciami i refleksjami.

Postać literacka nośnikiem przesłania dydaktycznego

W prozie powieściowej, przeznaczonej dla młodego odbiorcy, postać odgrywa kluczową rolę, stanowi jeden z głównych elementów świata przedstawionego oddziałujących na odbiorcę. Bohater rówieśniczy lub subdziecięcy jest jedną z kategorii immanentnych literatury dla młodego czytelnika, istotną ze względu na dydaktyczną przystępność oraz szczególny sposób dziecięcego odbioru, oparty na identyfikacji z postacią literacką³⁶. O postaciach literackich w prozie dla młodego czytelnika Zofia Adamczykowa pisze:

Psychologia wskazuje na dwa sposoby, jakimi dzieci nabywają doświadczenia: identyfikację i internalizację. Dlatego takie znaczenie ma w literaturze „czwartej” kategoria bohatera rówieśniczego, który jest wyrazistym nośnikiem idei i przesłania dydaktycznego. Postać literacka – przez utożsamianie się z nią odbiorcy, a więc dzięki zaistnieniu mechanizmu identyfikacji i projekcji – staje się symulatorem rozwoju młodego człowieka, gdyż odbiorca, wiążąc się z nią emocjonalnie, przejmując wzorce zachowań³⁷.

Postać literacka jest „najpoważniejszym sojusznikiem pisarzy i wychowawców”³⁸ w osiągnięciu celów dydaktycznych. Służy kierowaniu refleksjami odbiorców, przekazywaniu określonej hierarchii wartości oraz pomaga kształtować świadomość czytelników. Ukształtowany na gruncie współczesnej powieści obyczajowej bohater angażuje czytelnika emocjonalnie i siłą ekspresji³⁹.

Rozwój pedagogiki i psychologii wpływa znacząco na sposób kreowania i pozycję bohatera w powieści dla młodzieży. Książki te obfitują w zindywidualizowane postaci o bogatym życiu wewnętrznym. Proces dojrzewania oraz wewnętrzne przemiany charakteru mają głębokie psychologiczne motywacje⁴⁰. Jak pisze Wanda Krzemińska:

Wydaje się, że w tej dążności do „pójścia w głąb” bohatera posunęli się pisarze współcześni bardzo daleko. W przeważającej części dobrych utworów widać bowiem wyraźną tendencję do ukazania przeżyć wartościowych przez bohaterów⁴¹.

W powieści dla dziewcząt „dominującym motywem fabuły jest literacki portret bohaterki – młodej dorastającej dziewczyny”⁴². Nastoletnia, dziewczęca postać

³⁶ Z. Adamczykowa, *Literatura...*, s. 29.

³⁷ Tamże, s. 32–33.

³⁸ K. Kuliczkowska, *W świecie prozy dla dzieci*, Warszawa 1983, s. 43.

³⁹ K. Kuliczkowska, *Model bohatera w literaturze dla dzieci i młodzieży* [w:] *Wybrane problemy literatury dla dzieci i młodzieży*, red. Z. Brzuchowska, Rzeszów 1980, s. 145.

⁴⁰ K. Kuliczkowska, *W świecie...*, s. 50–55.

⁴¹ W. Krzemińska, *Idee i bohaterowie. Lektury młodego czytelnika*, Wrocław 1969, s. 274.

⁴² A. Kruszevska-Kudelska, *Polskie...*, s. 160.

stanowi niejako oś konstrukcyjną utworu, a jej obecność jest jednym z głównych wyznaczników powieści dla dziewcząt.

Literackie portrety bohaterek kreowane przez Martę Fox mają wiele wspólnych czynników, a cała twórczość dla młodzieży kreuje spójny obraz współczesnych nastolatków. Pisarka motywuje swoich bohaterów psychologicznie, poświęca dużo miejsca opisom przeżyć i emocji towarzyszącym młodym ludziom.

Jednak nie tylko dziewczęta są głównymi postaciami w utworach dla młodzieży Marty Fox. W powieściach *Niebo z widokiem na niebo*⁴³ oraz *Westchnienia jak morskie huragany* – rolę narratora przejmują nastoletni chłopcy. Również w książkach *Romeo zjawi się potem*, *Idol*, *Zanim nadejdzie rozstanie* ważne role odgrywają postaci męskie. Tematyka utworów i sposób prezentowania przeżyć nastolatków jest jednak wspólny dla wszystkich powieści.

Bohaterowie powieści dla młodzieży Marty Fox to uczniowie gimnazjów i liceów. Wychowują się w przestrzeni blokowisk dużego miasta. Bohaterkami Marty Fox są najczęściej dziewczęta wychowane w rodzinach inteligenckich, w których aktywni zawodowo rodzice poświęcają się pracy naukowej, są nauczycielami, urzędnikami, prawnikami, prowadzą własne firmy lub wyjeżdżają za granicę w poszukiwaniu lepszych zarobków. Zdarza się również, że powieściowe nastolatki, za sprawą rodziców i dziadków, znają doskonale środowisko artystyczne. Matki Karoliny (*Karolina XL*) i Sary (*Zakochaj się, mamo*⁴⁴) są malarzkami, babcia Karoliny jest aktorką, a głównymi osobami odwiedzającymi dom Agaty i Magdy (*Agaton-Gagaton*) są poeci i twórcy teatralni. Nastolatki w powieściach Marty Fox nie cierpią z powodu niedostatków finansowych, ich problemy dotyczą częściej niedoborów emocjonalnych niż materialnych.

Pomimo to bohaterowie powieści dla młodzieży Marty Fox chętnie podejmują pracę, odkładają pieniądze na własne potrzeby. Są zaradni i samodzielni, podejmują prace wakacyjne w osiedlowych sklepach (Agata w *Agaton-Gagaton*, Mateusz w *Westchnienia jak morskie huragany*⁴⁵), kawiarniach (Ola w *Café Plotka*), udzielają korepetycji (*Magda.doc*), pomagają sąsiadom w pracach domowych (Artur – *Niebo z widokiem na niebo*). O zasadnicze sprawy finansowe dbają jednak rodzice.

Pracowitość nastoletnich bohaterów Marty Fox przejawia się również w skrupulatności w wykonywaniu obowiązków domowych. Większość bohaterek samodzielnie robi zakupy, przygotowuje obiad dla rodziny, sprząta mieszkanie. Autorka poświęca wiele miejsca opisom codziennych, prozaicznych czynności, które bohaterowie jej książek wykonują dla wspólnego dobra wszystkich domowników. Nastolatki chętnie opiekują się także zwierzętami domowymi, młodszym rodzeństwem (Anka z *Plotkarski SMS*, Joanna z *Zanim nadejdzie rozstanie*) i dziadkami (piętnastoletnia Justyna z *Romeo zjawi się potem*⁴⁶ dba o babcie, która porusza się na wózku inwalidzkim).

⁴³ M. Fox, *Niebo z widokiem na niebo*, Wrocław 2003.

⁴⁴ M. Fox, *Zakochaj się, mamo*, Łódź 2015.

⁴⁵ M. Fox, *Westchnienia jak morskie huragany* [w:] tejsze, *Pierwsza miłość*, Wrocław 2004.

⁴⁶ M. Fox, *Zanim nadejdzie rozstanie* [w:] tejsze, *Pierwsza miłość*, Wrocław 2004.

Cechą wyróżniającą niemal wszystkie bohaterki młodzieżowe Marty Fox jest poczucie samotności. Silnie odczuwa je Magda, którą brak bliskości popycha w ramiona nieodpowiedzialnego chłopca:

Teraz widzę, że jestem sama. Nie mam nikogo. Zastanawiam się, komu mogłabym powiedzieć o tym, co mnie spotkało, i nie znajduję nikogo. Nikogo bliskiego⁴⁷.

Podobną historię, niefortunnej inicjacji seksualnej, przeżywa Karolina (*Karolina XL*), która decyduje się na współżycie z nowo poznanym Chrisem. Dziewczyna naiwnie liczy na stały związek; zaślepiona swoją pierwszą upragnioną miłością, nie dostrzega zagrożenia i zostaje wykorzystana. Wyobcowana i samotna jest także Iza (*Iza Anoreczka*). Nielubiana w klasie dziewczyna dodatkowo czuje się niepotrzebna rodzicom, którzy zajęci swoimi obowiązkami, zapominają o szczerzej rozmowie z nastolatką. Dotkliwą samotność odczuwa również Ola z powieści *Do rana daleko*, mieszkająca z molestującym ją seksualnie ojczymem. Odpycha od siebie rówieśników, bawi się uczuciami chłopców, jednocześnie w głębi serca pragnąc zrozumienia i bliskości. Z kolei Ola z powieści *Café Plotka* uświadamia sobie, że relacje w klasie są powierzchowne. Brak jej prawdziwej przyjaźni, szczerzej rozmowy z rówieśnikami:

Nie kumpluję się z nikim. Jestem, jakby mnie nie było. [...] Czy nawiązałam z kimś prywatny dialog poza szkołą? Niby mam dużo znajomych, ale nie mam przyjaciół. [...] Niby jestem wśród ludzi, a sama jak palec⁴⁸.

Bohaterowie Marty Fox to jednostki wrażliwe, otwarte na piękno i sztukę. Najczęściej czytają wiersze, sięgają do literatury, chętnie odwiedzają teatry, słuchają muzyki klasycznej. Marta Fox przedstawia obraz młodzieży, która w trudnych dla siebie momentach szuka ukojenia w poezji i ambitnej lekturze. Tak zobrazowane postaci często są outsiderami, zdecydowanie różniącymi się od rówieśników.

Z drugiej strony w twórczości Marty Fox nie brak obrazów typowych nastolatek – zbuntowanych, lubiących zabawę na dyskotekach, pełnych młodzieńczej energii i radości. Taką postacią jest tytułowa bohaterka powieści *Kaśka Podrywaczka* – uczennica gimnazjum, której ulubionym sposobem na spędzanie wolnego czasu są wizyty w dyskotekach i pubach. Dziewczyna lubi zwracać na siebie uwagę, jest pewna siebie, zbuntowana, krytyczna wobec świata dorosłych. Kaśka jest przy tym też rozsądna, dba o swoje bezpieczeństwo na dyskotece (jest ostrożna w kontaktach z nowo poznanymi chłopcami i stara się pilnować kupowanych przez siebie napojów, aby nikt nie dorzucił jej środków odurzających). Bohaterka jest też wrażliwa na krzywdę innych. Wspiera rówieśników, inicjując założenie LOVE, czyli Ligi Obrony Wróbelków Elemelków – organizacji zrzeszającej młodych ludzi z problemami.

Nastoletni bohaterowie w powieściach dla dziewcząt pełnią funkcję dydaktyczną. Dzięki pracowitości, obowiązkowości i wrażliwości mogą stanowić wzór do naśladowania. Marta Fox ustami młodych bohaterów krytykuje najczęściej

⁴⁷ M. Fox, *Magda...*, s. 66.

⁴⁸ M. Fox, *Café...*, s. 89.

nauczycieli, obnaża słabe strony polskiej szkoły, ukazuje problemy rodziny. Historie powieściowych bohaterów stanowią również przestrożę dla młodzieży, obrazują zagrożenia i konsekwencje nieodpowiedzialnych wyborów. Jednocześnie szczęśliwe zakończenia dają nadzieję, udowadniają, że z każdej sytuacji jest wyjście, pokazują, jak szukać pomocy.

Podsumowanie

Przyjmuje się, iż okres adolescencji trwa od dwunastego do osiemnastego roku życia. Jest to oczywiście przedział umowny, gdyż czas dojrzewania zależy od indywidualnych, genetycznych uwarunkowań jednostki oraz czynników środowiskowych i psychologicznych. Adolescencja wiąże się nie tylko ze zmianami biologicznymi, jest też czasem kształtowania się osobowości, postaw moralnych, poszukiwania wzorców, nowych idei i wartości⁴⁹.

Utwory przeznaczone dla dorastających pańienek mają na celu przede wszystkim przygotowanie młodych czytelniczek do ról, jakie czekają je w dorosłości. Rodzaj dydaktyzmu wybierany przez autorki tego typu prozy ewoluował wraz z historią podgatunku – od prostych, kodeksowych nakazów po dydaktyzm pośredni. Proza dla młodzieży Marty Fox nawiązuje do historycznych wyznaczników powieści dla dziewcząt i dydaktycznych tradycji tego gatunku. Autorka unika jednak bezpośrednich pouczeń, pamiętając jednocześnie o wychowawczym przesłaniu podczas konstruowania różnych elementów świata przedstawionego.

Bibliografia

Bibliografia podmiotowa

- Fox M., *Agaton-Gagaton*, Wrocław 2009.
Fox M., *Café Plotka*, Łódź 2012.
Fox M., *Idol*, Łódź 2016.
Fox M., *Iza Anoreczka*, Łódź 2010.
Fox M., *Iza Buntownicza*, Łódź 2011.
Fox M., *Karolina XL zakochana*, Łódź 2009.
Fox M., *Karolina XL*, Łódź 2009.
Fox M., *Kaśka Podrywaczka*, Łódź 2008.
Fox M., *Magda.doc*, Wrocław 1996.
Fox M., *Niebo z widokiem na niebo*, Wrocław 2003.
Fox M., *Paulina.doc*, Wrocław 1997.
Fox M., *Pierwsza miłość*, Wrocław 2004.
Fox M., *Plotkarski SMS*, Łódź 2012.
Fox M., *Po nitkach babiego lata [w:] tejsze, Pierwsza miłość*, Wrocław 2004.
Fox M., *Zakochaj się, mamo*, Łódź 2015.
Fox M., *Zołzunie*, Łódź 2014.

---

⁴⁹ D. Becelewska, *Reptytorium z rozwoju człowieka*, Jelenia Góra 2006, s. 199.

Bibliografia przedmiotowa

- Adamczykowa Z., *Literatura „czwarta” – w kręgu zagadnień teoretycznych* [w:] *Literatura dla dzieci i młodzieży po roku 1980*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, Katowice 2008.
- Balcerzan E., *Perspektywy „poetyki odbioru”* [w:] *Problemy socjologii literatury*, red. J. Sławiński, Wrocław 1971.
- Becelewska D., *Repetitorium z rozwoju człowieka*, Jelenia Góra 2006.
- Cieślakowski J., *Literatura osobna*, Warszawa 1985.
- Głowiński M., *Style odbioru, Szkice o komunikacji literackiej*, Kraków 1977.
- Jaworska-Ziółkowska M., *Proza społeczno-obyczajowa dla młodzieży okresu dwudziestolecia międzywojennego*, Bydgoszcz 1984.
- Kruszewska-Kudelska A., *Polskie powieści dla dziewcząt po roku 1945*, Wrocław 1972.
- Krzemińska W., *Idee i bohaterowie. Lektury młodego czytelnika*, Wrocław 1969.
- Kuliczowska K., *Model bohatera w literaturze dla dzieci i młodzieży* [w:] *Wybrane problemy literatury dla dzieci i młodzieży*, red. Z. Brzuchowska, Rzeszów 1980.
- Kuliczowska K., *W świecie prozy dla dzieci*, Warszawa 1983.
- Lugowska J., *Kształtowanie się wzorców edukacyjnych w polskiej prozie dla młodzieży. Z zagadnień poetyki odbioru* [w:] *Sztuka i dorastanie dziecka*, red. M. Tyszkowa, Warszawa–Poznań 1981.
- Okopień-Sławińska A., *Relacje osobowe w literackiej komunikacji* [w:] *Problemy socjologii literatury*, red. J. Sławiński, Wrocław 1971.
- Skotnicka G., *Odbiorca wpisany w dziewiętnastowieczne powieści dla dziewcząt* [w:] *Miejsce dziecka w komunikacji literackiej*, red. B. Żurkowski, Warszawa–Poznań 1989.

Didactic aspects of a novel for girls on the example of selected works of Marta Fox

Abstract

Literary works dedicated to adolescent girls are primarily aimed at preparing young readers for the roles that await them in adulthood. The type of didacticism chosen by authors of this type of prose has been evolving along with the history of the subgenre and transformations in the field of pedagogy. The direct, narrative moralizing of the young reader gave way to the place of presentation of educational assumptions that are introduced to the books by constructing the fates of heroes, allowing readers to draw their conclusions and assessments independently. The prose for the youth by Marta Fox refers to the historical determinants of the novel for girls and didactic traditions of this genre. The author, however, avoids direct instructions, at the same time remembering about the educational message while constructing various elements of the presented world.

Keywords: a novel for girls, Marta Fox, didacticism